

Primitive tider

2016

18

arkeologisk
tidsskrift

18

Primitive tider
2016 18. årgang

Primitive
tider

Primitive tider utgis av Elise Naumann (red.), Heidi Mjelva Breivik, Hege Skalleberg Gjerde, Jostein Gundersen, Josephine Munch Rasmussen, Steinar Solheim, og Vibeke Maria Viestad.

ISSN 1501-0430

Kontakt

Primitive tider
Postboks 6727, St. Olavs plass
0130 Oslo

kontakt@primitive-tider.com
abonnement@primitive-tider.com
www.primitive-tider.com

Ombrekk: Egon Låstad

Trykk: Representralen ved Universitetet i Oslo

© Primitive tider. Ettertrykk for mangfoldiggjøring kun etter avtale med redaksjonen.

Forsidefoto

Fangeleiren Mallnitz, juni 1945. Foto: Bjørn Winsnes/Narviksenteret. Se artikkelen til Ingar Figenschau.

Tidsskriftet

Primitive tider er et vitenskapelig tidsskrift på nivå 1 i NSDs register over vitenskapelige publiseringskanaler. Alle innsendte artikkelbidrag blir først gjenstand for redaksjonell vurdering. De artikler som tas med videre blir sendt ut til minimum én ekstern, anonym fagfelle. I tillegg til artikler publiserer Primitive tider bokanmeldelser og andre kortere tekster (kalt "rapport") som ikke fagfellevurderes og dermed ikke gir uttelling i publiseringsindikatoren. De gjennomgår likevel en redaksjonell vurdering.

INNHold

Littisk avfallsmateriale som kilde til datering	7
En case-study fra Sandholmen ved Glomma, Østfold Lotte Eigeland, Anja Mansrud og Per Persson	
I krysningspunktet mellom arkeologi og håndverk	25
En undersøkelse av hoggeteknikk og verktøyspor i nordnorske klebersteinsbrudd Laura Bunse og Eva Stavsøien	
Stølsanlegg i indre Sogn i jernalder og mellomalder	45
Frå differensiert til spesialisert drift Brita Hope	
Den sosiale konstruksjon av den norske viking	61
Sofie Scheen Jahnsen	
Å imøtegå feil og misbruk	75
Forebyggende formidling som et forskningsetisk ansvar Erlend Kirkeng Jørgensen	
Sektoravgiftsordningen for kulturminneundersøkelser i regulerte vassdrag	91
Lisbeth Skogstrand	
Med potensial for kunnskap	99
Arkeologisk kulturminneforvaltning og kunnskapsproduksjon Lisbeth Skogstrand	
Sjelden vare	113
Depotfunn på Ytterland, Giske Kristoffer R. Rantala	
Tema: Samtidsarkeologi	
Sjatteringer av tid	123
Ford Taunus 12M P4 Anna V. Borg	
Christian IVs by	131
Kunnskapsstatus og forvaltningsstrategi for arkeologiske kilder fra Christiania 1624-1850. Silje Hauge og Geir Strandberg Sørgård	

Tema: Samtidsarkeologi (forts.)

- Fortid møder nutid** 143
Når moderne mennesker flytter ind i jernalderen.
Anna S. Beck
- Blant restene av Retiro** 161
Forfall og kulturminner
Stein Farstadvoll
- Krigsminner som samtidsarkeologisk kildemateriale** 183
Kristoffer Eliassen Grini
- Krigsminner som kulturminner** 199
Redning eller klam omfavnelser?
Ingar Figenschau
- Bare krigsminner?** 217
Tømte gravplasser etter sovjetiske krigsfanger
Cathrine Stangebye Engebretsen
- Från Krementjuk till Los Palacios** 235
Materielle livshistorier från Missilkrisen (1962) och de före detta Sovjetiska kärnvapenbaserna på Kuba
Anders Gustafsson, Javier Iglesias Camargo, Håkan Karlsson och Gloria M. Miranda Gonzalez
- ATTACK!** 257
Undersökningen av ett hemligt kulturarv från kalla kriget. Exemplet Björn, Första flygeskaderns krigsstabsplats.
Tony Axelsson og Maria Persson
- Brannstasjon i bakspeilet** 267
Samtidsarkeologiske betraktninger under avviklingen av Sentrum Brannstasjon i Trondheim våren 2015.
Hein B. Bjerck
- Långtidsförvaring av kärnavfall** 285
Från samtidsarkeologi till framtidsarkeologi
Anders Högberg och Cornelius Holtorf

Krigsminner som kulturminner Redning eller klam omfavnelse?

Ingar Figenschau

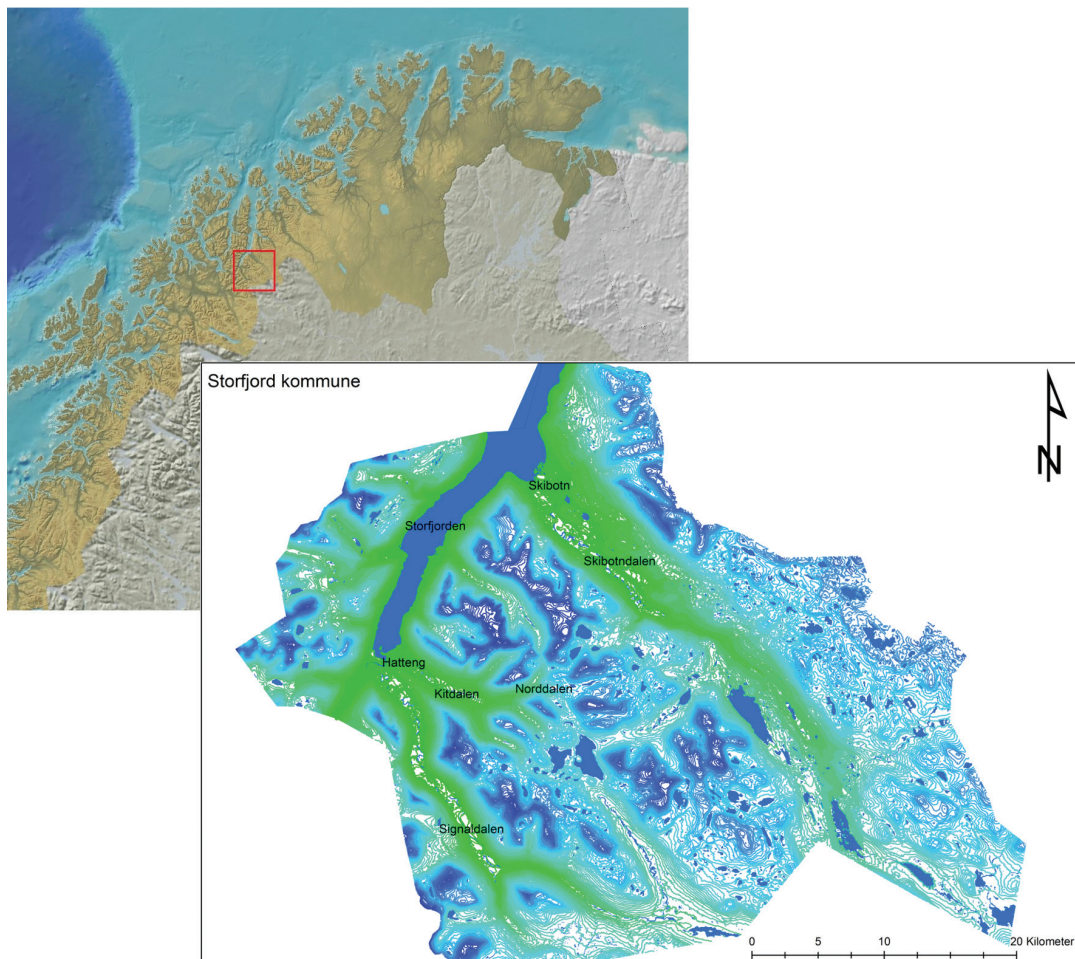
Institutt for arkeologi og sosialantropologi, UiT - Norges arktiske universitet

Krigsminner er i dag i en brytningsprosess der flere i nærmeste fremtid vil bli vernet, men krigens relativt nære tilstedeværelse i vår felles kollektive hukommelse gjør at meningene rundt dette er delte. Ytterpunktene formulerer ofte krigens ruiner som bevaringsverdig eller som skrot – mellom fredning eller fjerning. Slike holdninger uttrykkes ofte i relasjon til krigsminner, og understreker deres tvetydighet og uavklarte tilstand. Krigsminnene ved Lyngelinja vil i nær fremtid kunne bli underlagt et vern på lik linje med andre konvensjonelle kulturminner, og i denne artikkelen vil jeg diskutere hvilken betydning dette kan få for krigsminnene. Deler av Lyngelinjen ligger i Norddalen, som strekker seg som en smal og definert forlengelse av Kittdalen i Storfjord kommune, innerst i Lyngenfjorden i Nord-Troms. Høsten 1944 ble området okkupert av tyske hærstyrker på retrett. De brakte med seg et ukjent antall krigsfanger hvor flere hundre ble fordelt på fire fangeleirer i Norddalen, og som de østeriske Wehrmacht-soldatene – i kraft av hjemlengsel eller ironi - oppkalte etter østeriske alpebyer; Spittal, Mallnitz, Gastein og Kitzbühel. Her ble nærmere 150 krigsfanger henrettet, slått, torturert og sultet til døde.

Strukturene i Spittal, Mallnitz, Gastein og Kitzbühel har fått ligge i en slags slumrende fred helt frem til nå. Den menneskelige innblandingen opphørte like etter krigens slutt, og man spør seg

hvordan disse vedvarende sporene forholder seg til minnene om det fortidige drama som skjedde her. For hvorfor har enkelte krigsminner i Norge i løpet av få år undergått en transformasjon fra å være negative minner til å kvalifisere til status som kulturminner? Med utgangspunkt i denne utviklingen er det også betimelig å spørre seg om hva som spiller inn i en slik omdannelsesprosess hvor moderne ruiner og etterlatenskaper – eller «skrot» - blir vernet, og hvilken rolle virkningshistorie, politikk, kollektivt minne og selve tiden spiller i alt dette? Hovedproblemstillingen i denne artikkelen er å diskutere hva som «skjer» med de forhenværende ubehagelige ruinene når de skal representeres som rehabiliterte kulturminner og verdsettes på lik linje med disse. Forsvinner noe av deres særegenhet og kritiske potensiale i en slik prosess, eller vil krigsminnenes egenverdi overleve og formidles ut til et langt større publikum? En underliggende problemstilling er rett og slett om et vern gagnar krigsminnene, eller om en offisiell annerkjennelse som verneverdig kategori vil omdanne og frata dem noe av deres verdi, eksistensielle dynamikk og særegne betydning? Vil en overgang fra å være et «uoffisielt» krigsminne til å bli et kulturminne skje på bekostning av strukturene og tingenes egenhet og temporalitet?

Utgangspunktet for disse spørsmålene er mitt doktorgradsarbeid om fangeleirene i Norddalen. I denne artikkelen vil de også bli sett i sammenheng

Figur 1. Oversikt over Storfjord kommune. Fangeleirene som omtales i denne artikkelen ligger i Norddalen.
Kart: Ingar Figenschau.

med Stormbuckstellung ved Järämä, den siste tyske stillingen som ble etablert på finsk side under den samme operasjon høsten 1944 og som allerede i flere ti-år har vært tilrettelagt for formidling. Viktig for diskusjonen er også Riksantikvarens og Miljøverndepartementets retningslinjer for behandling av krigs- og kulturminner. Hva sier egentlig fredningsstrategiene til Riksantikvaren om krigs- og kulturminner, og i hvilken grad blir verdiskapningsprinsippene tilrettelagt for en demokratiseringsprosess? Med dette som innledning vil det være naturlig å gi en kort historisk ramme om foranledningen til

etableringen av Lyngelinjen, og dermed også fangeleirene i Norddalen.

Fra Litza til Lyngen

I begynnelsen av september 1944 inngikk den finske og sovjetiske regjeringen en fredsavtale, en avtale som innebar slutt på Finlands allianse med Tyskland og som betinget finsk angrep på samtlige tyske styrker i Finland. Tyskerne hadde vært forberedt på en slik situasjon, og det ble allerede 28. september 1943 utarbeidet to ulike tilbaketrekingsstrategier gjennom Førerdirektiv

nr. 50. Operasjon *Birke* tok sikte på en kontrollert tilbaketrekning som skulle sikre ishavsfronten, og ble igangsatt som resultat av fredsforhandlingene mellom Finland og Sovjetunionen. Operasjon *Nordlich* var en komplett tilbaketrekning som også omfattet Finnmark og Kola, med en ny og endelig forsvarslinje etablert i Lyngenområdet (Fossum 2014:43). Den 7. oktober 1944 klokken 08.00 iverksatte sovjetiske styrker et endelig og avgjørende angrep på den tyske linjen ved Litzja-elven, vest på Kola-halvøya. Angrepet resulterte i at operasjon *Nordlich* ble iverksatt og tyskerne innledet en massiv tilbaketrekning fra Kola, Finland og Finnmark som endte ved Lyngenfjorden i Nord-Troms (Lunde 2014:62). De tyske styrkene startet her etableringen av «*Kitdalstellung*», det som skulle bli kjent som Lyngenlinjen (Blythe 1955:293). En av årsakene til plasseringen var de strategiske fordelene som området topografi skapte gjennom trange daler, trygge flanker gjennom Lyngenfjorden og den geografiske sikringen mot Sverige (Jaklin 2006:277).

Etter ordre fra Hitler skulle lokalbefolkningen evakueres fra Finnmark og Nord-Troms, og alt som kunne benyttes av sovjetiske styrker skulle brennes eller ødelegges. NS truet den 17. oktober med bøter opptil 100.000 kroner for de som ikke frivillig evakuerte (Gyllenhaal og Gebhardt 2001:90-91; Westrheim 1978:55-56). Det var 20. Gebirgsarmé som ledet tilbaketrekningen, og som senere også ble gitt kommandoen over samtlige styrker i Norge. Øverstkommanderende Generaloberst Lothar Rendulic hadde ansvar for retrett-armeen som besto av over 200 000 mann, 60 000 hester og 20 000 kjøretøy. I slutten av januar i 1945 passerte de siste styrkene Lyngenlinjen. Hele Finnmark var nå uten en eneste tysk soldat eller krigsfange og knapt et eneste hus sto igjen etter den brente jords taktikk. Med seg hadde de ca. 10 000 krigsfanger, hvorav de fleste var sovjetiske soldater (Blythe 1955:293-295; Soleim 2009:119; Seitsonen og Herva 2013:177; Lunde 2014:62). Ved Lyngenfjorden ble det opprettet fangeleirer i blant annet Signaldalen, Kitdalen (Norddalen), Kvesmenes (Hatteng), Skibotndalen og Falsnesfjellet. Fangene ble

satt til å bygge støttepunkter, veg, taubane og infrastruktur – et slit som startet senhøsten/vinteren 1944-1945. Ofte var tvangsarbeidet i høyfjellsområder, som sammen med forferdelige arbeidsforhold, lite klær og mishandling resulterte i svært høy dødsrate blant fangene (Soleim 2009:119, 356; Lund 2014 [1982]:71; Hesjedal og Andreassen 2015:9).

I Norddalen ble det som nevnt anlagt fire fangeleirer i tilknytting til byggingen av infrastruktur og forsvarsverk. Fangenes innkvartering besto i all hovedsak av finskproduserte finértelt, *Finnenzelte*, en type som var brukt over store områder av den tyske hæren. Disse besto av prefabrikkerte elementer som var lett å frakte og montere, men ga dårlig isolasjon i dette klimaet. I Mallnitz var forholdene verre, da de her hadde hytter bygget av torvvoller som var dekket av ris og kvist. De sov på senger satt sammen av høsenetting uten noe form for madrass. I en slik hytte kunne det bo opptil 70 personer. Dette ble etter hvert en utrydningsleir der svake og syke fanger ble sendt for å dø. Avhør med overlevende fanger avslører historier om henrettelser, kannibalisme, injeksjoner og tortur (Lund 2014 [1982]:76; Hesjedal og Andreassen 2015:11). Like etter krigen ble det avdekket massegraver tilknyttet leiren hvor det ble registrert 143 lik. Av disse omkom 81 av sult og tyfus, 54 hadde blitt skutt, åtte hadde blitt mishandlet til døde og tre viste tydelige spor etter kannibalisme (Jenney 2014 [1945]:146-155; Fjermeros 2013:70).

Rehabilitering og virkningshistorie: frykten for å glemme

Som resultat av nazistenes misbruk av kulturhistorien gjennom deres «politisk-religiøse utopisme» (Emberland og Kott 2013:37-38,44), ble man i etterkrigstiden smertelig klar over at kulturarv ikke bare kunne være representert gjennom fortidens nostalgiske og nasjonalromantiske ruiner. Andre verdenskrig kom på mange vis til å endre den europeiske ideen om kulturarv. Nostalgien ble skiftet ut med en bredere stemme som også omfattet den negative og undertrykte fortiden. Felles tilgang, bruk

Figur 2. Fangeleiren Mallnitz, juni 1945. Mallnitz var leiren mange krigsfanger kom til, men som svært få forlot i live. Ovnene står ennå i dag, se figur 5. Foto: Bjørn Winsnes/Narviksenteret.

og videreføring av den kulturelle arven er essensiell for vår felles forståelse av kulturarv (Arendt 1976:ix; Bangstad 2014:28-29). I Norge skapte etterkrigstiden og den kalde krigen en offisiell konsensus gjeldende okkupasjonsårene (Jasinski 2010:3), og tematikken ble aldri forløst, hvorpå mange av de problematiske aspektene rundt krigen ble fortiet gjennom en nasjonal og kanonisert erindring. Historieverk, dokumentarer og utstillinger har frem til nylig vært representert gjennom motstandskampen, det nasjonale og en konkret vestlig orientering, med et fokus på kampen mellom tyskerne og våre egne motstandsfolk, flyktingeløser og forkjempere (jf. Fjermeros 2013:260).

Etterkrigstiden har produsert et behov for å videreføre arven og skapt et behov for å inkludere det negative og det tidsnære – ofte i form av en angst for å «miste» historien, noe som er særlig påtagende i en tid der tidsvitner forsvinner. Det kan derfor være betimelig å

spørre seg om den nyvunnede interessen for å verne krigsminner har sammenheng med at vi har mistet våre tidsvitner; at vi i fraværet av disse innser betydningen av de fysiske etterlatenskapene og nærmest erkjenner verdien i de fysiske spor, de arkeologiske ruiner, da riktignok som en sekundær kildeverdi (Myrvoll 2012:61; Olsen *et al.* 2012:199). Rowlands hevder i så måte at videreføringen av den kulturelle arven har blitt en grunntanke innenfor kulturminneforvaltningen, der kulturminner nærmest er blitt et fysisk hjelpemiddel for å motvirke de moderne tilfellene av fortregning der de materielle sporene fra vår egen fortid skal redde vår identitetsfølelse fra en moderne fremmedgjøring (Rowlands 2002:106).

Det er tydelig at disse aspektene er knyttet sammen og har skapt et behov for å trekke frem krigsminner som noe mer enn kun «rester» fra krigen. Fangeleirene vekker negative minner, og de er en påminnelse som utfordrer den nasjonale

erindringen. Krigsminnene, i kraft av den politiske omveltningen etter den kalde krigen, er nå blitt politisk «stuerene», og man har nærmest beveget seg fra den ene siden av grøften over til den andre – i betydningen av å ha fortiet deler av krigshistorien, til å forsøke å omfavne alle aspekter av den. Samtidig blir tomrommet etter tidsvitnene forsterket i en slik kontekst, og som en følge av dette oppfattes dermed krigsminnene som betydningsfulle og bevaringsverdige erstatninger.

Dette relateres også på en indirekte måte til hvordan vi forholder oss til kulturarv. Krigsminnene har i stor grad frem til nå vært noe man har levd med, som en «naturlig» materiell dimensjon i mange lokalsamfunn. Som «implisitt» kulturarv var/er de i mindre grad kontrollert, og ofte relatert til minne og naturlig interaksjon med ting og lokaliteter på en nærmest uavgrenset og fri måte (Harrison og Schofield 2010:215; Olivier 2011:62-63; Pétursdóttir 2013:41; Pétursdóttir og Olsen 2014a:10).

Transformasjonen av krigsminnene er dermed et resultat av vår virkningshistorie, som sammen med endrede politiske forhold, popularitet, frafall av tidsvitner og *frykten* for å glemme, har skapt et «paradigmeskifte» fra krig til kultur. Dette fører oss videre til spørsmålet rundt betydningen av et vern av krigsminner. Hvilke virkninger vil det ha på de «eksistensielle og materielle» spor som vi i all hovedsak har hatt en «levd» befatning med? Hvordan utspiller et slikt vern seg, og hvordan vil det påvirke fangeleirene i Norddalen, og krigsminner fra operasjon Nordlich?

Fra materiell forstyrrelse til kulturminne: fredningsstrategier og nytteverdier

Den kalde krigen la et offisielt lokk over oppmerksomheten rundt krigsminnene. Særlig ble «Operasjon Asphalt», en operasjon i regi av regjeringen som hadde som mål å grave opp og flytte mange tusen sovjetiske krigsfangelevninger i løpet av høsten 1951, et konkret eksempel på den kalde krigens politiske miljø (Fjermeros 2013). Selv da man så sent som i 1986 fant ytterligere 16 døde krigsfanger ved graving av

nye bunkerser til kaldkrigsanlegget Frøylinjen – som ligger nært opp til Lyngenlinjen - ble det forbigått i stillhet. Krigen, og særlig sovjetiske krigsfanger, var i all hovedsak et ikke-tema. De første tegn på en overordnet endring fra kulturminnevernet kom da også langt senere. I løpet av 2010 ble det i tilknytning til utbygging av ny kraftlinje fra Balsfjord til Hammerfest utført arkeologiske registreringer i Storfjord kommune. Det ble i den forbindelse vunnet gehør for å foreta en registrering og beskrivelse av henholdsvis Mallnitz og Gastein, da disse lå midt i den planlagte traseen (Drageset *et al.* 2010:13-14, 96). I 2012 startet Troms fylkeskommune prosjektet «Krigsminnelandskap Troms», der en av målene var å registrere og bedre kunnskapen rundt krigsminner fra andre verdenskrig, samt den kalde krigen. Storfjord er særegen da den militærstrategiske viktigheten av området reflekteres i så vel den tyske Lyngenlinjen som i Frøyenlegget fra den kalde krigen. Både leirene og de tilhørende anleggene er svært godt bevart, og i en nasjonal skala er det få anlegg som eksisterer i en slik stand. Det er argumentert for at Lyngenlinjen bør behandles som en sammenhengende lokalitet der vektleggingen av de materielle restene står sentralt (Hesjedal og Andreassen 2015:4-5). På bakgrunn av dette ble det i 2015 sendt inn et fredningsforslag til Riksantikvaren der et større område, som inkluderte samtlige fangeleirer, ble foreslått vernet. Det er i skrivende stund ikke konkludert i saken.

Krigsruinene innehar et potensiale med de rette ingrediensene som er et kulturminne «verdige», men det ligger også et indirekte krav som må tilfredsstilles i en slik overgang. I tillegg til å endre status fra «dårlig» eller verdiløs til «god» og betydningsfull, skjer det en ikke uvesentlig transformasjon fra å være potensielle og uformelle kulturminner til å bli eksplisitte og offisielt anerkjente sådanne. I dette ligger også endringer i hva og hvordan krigsminnene representerer, da kulturminner ofte fremstilles som materielle representasjoner av spesifikke fortidige hendelser, noe som henviser til en tid passert og avsluttet. Fokuset er ofte rettet mot å

bevare ting og strukturer som representasjoner av fortidige øyeblikk, fremfor å se dem som uttrykk for noe pågående og annerledes. Samtidig er ofte krigsminner lokalt oppfattet som viktige kulturminner, og gjennom en slik «uoffisiell» anerkjennelse (også som noe verneverdig) har krigsminnene blitt tillagt en betydningsfull mening slik de fremtrer og oppleves. De kan også ha verdi som personlig erindring, for eksempel som del av barndom og lek. Det er derfor god grunn til å anta at tilskrivelsen som offisielle kulturminner vil påvirke krigsminnene, og trolig også påvirke hvordan folk opplever dem. I en slik kontekst fremstår den eksistensielle og kontrollerende kulturminneforvaltningen som transformerende og avgrensende i forhold til hvordan vi opplever og forholder oss til ting, lokaliteter og strukturer – og som kan bli aktualisert på måter som kan gå på bekostning av sin egenhet, affektiviteten og frihet (jf. Pétursdóttir og Olsen 2014a:14).

Den økende interessen for krigsminnene har skapt et behov for å inkludere, aktualisere og omdanne disse til kulturminner, både fra Riksantikvarens side og Miljøverndepartementet. Krigsminnene har alltid vært tilstede i en tilslørt eksistens innenfor den offentlige forvaltningen, men har kanskje i større grad vært erkjent på et lokalt plan som «uoffisielle» kulturminner (Se Harrison 2013:15-18). Krigens ruiner har eksistert som bakgrunnsstøy i vår felles bevissthet- som tvetydige i den forstand at de ikke helt har passet inn i en kulturminne- eller kulturvernkontekst – de har vært det som av flere defineres som malplasserte materielle spor som verken har den rette historiske alder – og som er for uavklarte, problematiske eller for nærliggende til å behage som kultur (Herva 2014:309; Pétursdóttir og Olsen 2014a:5).

Riksantikvarens «Fredningsstrategi for kulturminneforvaltningen mot 2020» gir en antydning om noen av disse endringene. Her fremheves krigsminnene som viktige fysiske spor etter hendelser som ikke alltid er nedskrevet, og at vi er i en brytningsperiode der våre tidsvitner faller bort. Det økte fokuset på krigsminner begrunnes med at det er 70 år siden frigjøringen, og at de

(nå) er viktige for lokalhistorie, identitet og for utvikling av reiseliv og øvrig verdiskapning (Riksantikvaren 2015a, 2015b:6-7, 2015c:3). Gjennom samarbeid med blant annet lokale foreninger og kunnskapsmiljøer er det ønskelig at:

Kulturminneforvaltningen, medregnet kommunene, bør samarbeide med disse aktørene om kartlegging, formidling, istandsetting og verdiskapning, slik at krigsminnene kan gjenbrukes og være en kulturell, sosial eller økonomisk ressurs i kommunen. (Riksantikvaren 2015c:5).

Riksantikvaren har også utviklet en verdisetting- og verdivektingsnorm som skal dokumentere kulturminnernes verdi ved registreringer i felt, og for å «...fange opp dette på systematisk vis er det satt opp en sjekklister som favner både hvilke verdier kulturminnene har og hvor store verdiene er» (Riksantikvaren 2015e:1). Vektleggingen ligger på tre verdikategorier: kunnskaps-, opplevelses-, og bruksverdier. Underlagt opplevelsesverdier trekkes det frem blant annet estetisk verdi, bruks- og alderspreg, undring, refleksjon, forbløffelse, gjenkjennelse, nysgjerrighet og emosjon. Samtidig fremlegges et bruksperspektiv på kulturminner, hvor de settes i kontekst med økonomi, ressurs, næring, utvikling, formidling, pedagogikk, tilgjengelighet og museal verdi. Kulturminnene skal deretter oppfylle ulike kriterier som avgjør om de har liten, middels, stor, eller svært stor verdi (Riksantikvaren 2015e:1-4). Fredningsstrategien er fra Riksantikvarens side kvalitativ, og ønsker å fremme «de beste objektene» og «de sjeldne typene» (Riksantikvaren 2015d:10).

Mye av det samme tankegodset er å lese i Stortingsmelding nr. 35 (2012-2013): "Framtid med fotfeste". Kulturminner skal forhindres fra å forfalle, de skal vedlikeholdes for å oppnå en standard, det skal være et representativt utvalg, de skal inngå som ressurser i en langsiktig og bærekraftig samfunnsutvikling og sikring av (ruin)anlegg skal forebygges tap av kulturminneverdier (St. mld. nr 35 (2012-2013):11, 41-44).

Under vern, bruk og utvikling heter det at: «God forankring i regionale planer og strategier er også viktig når kulturminnene skal settes i stand for ny bruk», og videre: «Det er derfor viktig at kommunene i sin praksis i større grad ser på kulturminnene som premissleverandører for en god samfunnsutvikling» (Miljøverndepartementet 2013:43). I dette ligger det implisitt en kulturhistorisk omfavning som innebærer eierskap, kontroll og en underleggelse av en forvaltningsramme som, tilsiktet eller ikke, innebærer en utvisking og/eller temning av det malplasserte, ikke-definerbare og det ukjente. Det fokuserer på en miljømessig, kulturell, sosial og økonomisk verdiskapning gjennom blant annet forvaltning, istandsetting, tilrettelegging, skjøtsel og gjenbruk (jf. Miljøverndepartementet 2013:42), fremfor å fokusere på krigsminnenes tilstedeværelse.

Hvordan vil underleggelsen av et slikt kontrollert regime, der fortiden nærmest skal fryses som små avgrensede områder i et nåtidig landskap, spille inn på krigsminnenes egenhet? Vil fokuset på det historiske hendelsesforløpet, der de presenteres som noe gitt, ferdigbehandlet og avsluttet, gå på bekostning av krigsminnenes dynamiske tilstedeværelse? Vil en fremtidig fredning avgrense områder, og implementeres etter «krav» som skal oppfylle og styres av kulturminneforvaltningen – i form av temning, styring og forenkling? Samtidig er det et grunnleggende spørsmål om *hva* man konkret ønsker å verne, ikke minst sett på bakgrunn av fokuset på å istandsette, hindre forfall og fremme krigsminner og «kulturminner som en premissleverandør for utvikling og ressursbruk» (jf. Miljøverndepartementet 2013:43). Den tyske forsvarsstillingen ved Järämä i Finland kan være med på å belyse denne problemstillingen, da deler av komplekset i løpet av 90-tallet ble tilrettelagt for publikum med tilhørende museum. Forsvarsstillingen inngår i samme forsvarskompleks som Lyngenlinjen, og danner derfor et godt sammenligningsgrunnlag.

Re-etableringen av Järämä

Järämä, også kalt *Sturmbockstellung*, ligger langs dagens E8 ca. 18 kilometer vest for Kaaresuvalo, Finland. Forsvarsstillingen var besatt fra oktober 1944 til januar 1945, og ble forlatt uten kamp. I dag er deler av stillingen restaurert og utstilt, der betalende besøkende kan se både det restaurerte anlegget og en presentasjon av krigshistorien i museet bygget i tilknytning til det. Flere strukturer har blitt rekonstruert til deres «originale stand», eller bygget fra grunnen av:

The intention has been to reconstruct one example of each category of pillbox and dugout in the area. The remaining dugouts and unfinished foundation diggings have been left just as they are for a comparison (Järämä 2016).

Sammenligningsgrunnlaget består av komplette restaureringer og oppbygninger som fremviser stabile, rene og komplette strukturer, mot de falleferdige, «ødelagte» og fysisk uavklarte krigsminnene. Kartene og de oppmerkete rutene og postene, guider den besøkende trygt innenfor de tilrettelagte områdene.

Det er en påtagende stor forskjell mellom de ulike strukturene, der de restaurerte installasjonene fremtrer med rene linjer, ryddige flater og tilrettelagte stier som følger de opprinnelige skyttergrøftene – som antageligvis aldri har vært så velholdte. Tilgjengeligheten varierer stort; der man kan gå inn i de restaurerte strukturene, ligger de ubehandlede krigsminneruinene nærmest som en avstengt forglemmelse. Fremstillingen preges av å gi et sterkt skille der de restaurerte krigsminnene representeres gjennom stabile, rene, komplette og direkte strukturer, mens krigsruinene fremstår som «uryddig» og mindre tilgjengelig. Det som er interessant her er hvordan presentasjonen av krigsminnene nærmest bedrar oss gjennom den fysiske fremtoningen. De restaurerte og konstruerte stillingene blir iscenesettelser og danner hybridiserte konglomerater som er svært forskjellig fra det de gir seg ut for å være. Samtidig som man formidler deler av det som skjedde ved Järämä i de hektiske vintermå-

Figur 3. Restaurerte dekningsrom ved Järämä. Foto: Bjørnar Olsen, Universitetet i Tromsø.

nedene 1944/45, er de fysiske fremstillingene og de rekonstruerte delene av tyskernes forsvarsstilling retusjert og temmet.

Burström (2015:17-18) er inne på noe elementært og grunnleggende sammenlignet med den kontekstuelle betydningen av arkeologiske objekter og ting. De innehar en særegen egenhet og annerledeshet in-situ. Ved å rengjøre, konservere eller rekonstruere disse fjerner vi deres opprinnelige betydning og fremmedhet. Gjennom en slik prosess fjernes tingenes og ruinenes affektivitet og egenhet, til noe omdannet og kunstig (Schofield 2005:106). Gjennom museale fremstillinger blir disse «fremmedelementene» domestisert inn i ett rammeverk som, i et forsøk på å formidle, blir omgjort og temmet. Fortiden skal renses og desinfiseres for å konsolidere en komplett og akseptert fremtoning

som ikke vitner om forfall (Shanks 1998:17). For å trekke dette opp mot Järämä kan man se nærmere på hvordan man her vektlegger de rekonstruerte strukturene, og hvilken rolle disse spiller. Behovet for å restaurere og rekonstruere kan sies å ligge i trangen til å re-etablere eller «gjenerobre» krigsminnet - man etterstreber å gjøre strukturene om til noe kjent og funksjonelt. I dette ligger en erkjennelse av ting og strukturer som noe primært nyttig, og ved en restaurering søker man å «gjenopprette» deres forhenværende oppgave og dermed også rasjonalisere – og estetisere - deres nyttefunksjon både i fortid og samtid. Spørsmålet er hva man faktisk viser frem – en fiktiv utstilling som tar sikte på å gjenskape en historisk kontekst på bekostning av autentisitet og de faktiske krigsminnene og tingene? Som Gonzáles-Ruibal (2008:257-259) har hevdet kan

Figur 4. Dekningsrom i sitt naturlige livsløp ved Järämä. Foto: Bjørnar Olsen, Universitetet i Tromsø.

kulturminnevernet utgjøre en fare gjennom å omskape disse materielle vitnesbyrdene til banale og ferdigtolkede steder som skal produsere og fremprovosere minner. Resultatet kan bli en overdokumentert *fremstilling* av en lokalitet som nøytraliseres og steriliseres gjennom tap av sin egenhet, annerledeshet og affektivitet (Buchli og Lucas 2001:9-10; González-Ruibal 2008:261; Olivier 2011:56-57). De kan og i verste fall ødelegge hva stedet faktisk er (Olivier 2001; Kobiałka 2014:362).

Samtidig skal man være forsiktig med å overvurdere tilretteleggingens makt over steder som Järämä, som lokaliteter som lett lar seg innordne og domestisere. Det som blir presentert som fortidige strukturer er i all hovedsak oppbygd og konstruert på 1990-tallet (figur 3), men fortsatt eksisterer de ubehandlede

fortidige strukturerne i hopetall i området (figur 4). Selv om disse ikke eksplisitt blir pekt på kan de i sin uordnede egenhet framstå som en kritisk materiell kommentar til den «offisielle» fremstillingen av forsvarsstillingen. De innehar potensialet til å påpeke forskjellen og til å gripe de besøkende med en utilsiktet spenning, som forsterkes gjennom den perifere og usminkede fremtoningen. I denne spenningen mellom det restaurerte og det ruinerte åpnes muligheten for en utilsiktet refleksjon over forskjellen mellom disse, og dermed også for alternativ erindring.

Norddalen: demokratisering eller domestisering

I Norddalen ligger krigsminnene – det «verneverdige skrotet» – foreløpig i fred. Leiren

Gastein ligger på en brink ved skoggrensen, og en tidlig sommerdag i 2015 befarte jeg området sammen med en annen arkeolog og min far. Befaringen hadde som mål å gjøre oss bedre kjent med leiren. Veien snirkler seg opp i små svinger, og plutselig så man de sirkulære tuftene komme til syne. De fleste strukturene var godt gjemt av et tett lag med ris, og det var problematisk å få oversikt over antallet og organiseringen. Nysgjerrigheten våknet til liv, man begynte raskt å følge de ulike strukturene, og etter hvert oppdaget man små nyanser i form, oppbygning og etterlatte ting. Vi så en tørrmur som støttet opp en oppbygd flate hvor det lå flere sirkulære tufter. Lengre ned lå deler av taubanekonstruksjonen, og like ved var det mindre steinsatte stolpehull. Vi begynte å følge disse, som gikk diagonalt ned til en større flate, og mens man gikk med blikket vendt mot bakken ble man ført til en stor rektangulær forsenking som på dette tidspunktet var avgrenset og fylt med snø. Etter å ha fulgt ytterkanten av denne strukturen avdekket området flere mindre steinsatte kanter og strukturer. Deler av vin- og keramikkflasker lå delvis gjemt i vegetasjonen sammen med rester etter en trapp og til slutt enda en rektangulær nedgravning fylt med snø. Ting og strukturer kom til syne etter som man beveget seg gjennom landskapet, og samtidig som man ble nysgjerrig og startet på en tankeprosess rundt hva, hvordan og hvem, ble man også klar over diversiteten som rådet på stedet. Klangen fra fortiden konkretiserte seg gjennom strukturene og tingene som formidlet egne historier.

Poenget med denne beskrivelsen er å vise hvordan krigsminnene i Norddalen i all hovedsak fremstår og oppleves i dag, og i hvor stor grad de kontrasterer den styrte og forklarte ferdelsen i Stormbuckstellung ved Järämä – og ikke minst hvordan de oppleves i sin «frie» naturlige annerledeshet. Det håndgripelige og materielle ligger i et åpent landskap som ikke ledes av markerte stier eller skilt som formidler tillagte meninger og «ferdigtolkede» beretninger. Det er i en slik kontekst Pétursdóttir (2013:36-37) argumenterer for at styrken til en «naiv tilstedeværelse» ligger i den umiddelbare

fornemmelse av ting. Krigsminnene i Norddalen har sin affektive styrke nettopp gjennom den egenkomponerte bevaringsformen og sin naturlige landskapelige framturen, som i møte med oss åpner for ufrivillig og ofte overraskende erindring, refleksjon, nysgjerrighet og undring. Én forskjell mellom Järämä og Norddalen er at de representerer to ulike måter å se kulturminner på. Det ene stedet ligger fryst som et passert øyeblikk, domestisert gjennom formidling og museal virksomhet, mens det andre er i en naturlig pågående nedbrytningsprosess som vitner om at krigen aldri forlot oss (jf. Pétursdóttir 2012:37). Sistnevnte er ikke underlagt noen form for vern, ennå, men i nær fremtid vil det bli avgjort om også disse vil inngå som eksplisitte kulturminner. Men hvordan vil Norddalen leve i en slik kontekst, og hvordan skal man forstå og gjennomføre de retningslinjer som ligger bakt inn i et slikt vern?

Riksantikvaren fremmer krigsminner som noe som innehar en verdi for oss, og det er særlig betraktningen rundt disse som kilde til okkupasjonshistorien som man ønsker å fremme. Bevaringen av krigsminnene skal foretas gjennom verdivurdering, verdiskapning, formidling og skjøtsel, og krigsminnene vektlegges som nytteverdi tilknyttet det kollektive minnet, identitet og som en ren økonomisk enhet rettet mot turisme. Begrepsapparatet som Riksantikvaren ofte bruker rundt krigsminner innbefatter istandsetting, verdiskapning, gjenbruk og økonomisk ressurs, og det legges også stor vekt på å minimere forfall gjennom vedlikehold.

Verdibegrepet argumenteres for å være et viktig moment innenfor kulturminnevernet, og Riksantikvaren fremmer at økt verdiskapning ligger til grunn for alle kulturminner. I registreringskontekst er det vektlagt tre verdikategorier; kunnskap, opplevelse og bruk (Riksantikvaren 2015e). Opplevelsesverdien innbefatter estetisk verdi, bruks- og alderspreg, undring, refleksjon, forbløffelse, nysgjerrighet og emosjon. Det estetiske aspektet kan være problematisk å forholde seg til, da kulturminnevern historisk sett har vært opptatt av å bevare det som er ansett som estetisk vakkert i den forstand at det er rensket,

Figur 5. Krigens materielle spor er ennå tilstede i et uavklart og pågående forfall. En skjev ovn står ennå på plass i Mallnitz. Foto: Ingar Figenschau, Universitetet i Tromsø.

ryddet og iscenesatt, hvor man fjerner elementer som er tolket som fremmed (Pétursdóttir og Olsen 2014b:4989). I dette forsøker man også å fremme og innramme strukturene slik at bruks- og alderspreget blir avgrenset – man skaper noe som er gjenkjennbart og definerbart innenfor en moderne forståelse av kulturminner. Opplevelsesverdiene er satt i en kontekst som ønsker å skape undring, refleksjon og nysgjerrighet. Men, som jeg har argumentert med Järämä som eksempel, er dette problematisk. Hvis man søker å skape en opplevelsesverdi i Norddalen gjennom slike estetiske opplevelsesverdier, en rekondisjonering, gjør man det på bekostning av krigsminnenes egenhet og affektivitet – man gjør det motsatte av det man ønsker å oppnå. En tilrettelegging av eksempelvis Gastein vil utvilsomt endre stedet og måten vi opplever det. Selv om man kanskje klarer å gjøre lokaliteten mer «lesbar», innebærer det også en tilskyndet

eller villet lesning (Olivier 2001:184). Noe av potensialet til fangeleirene i Norddalen er nettopp deres uavklarte, uryddige og pågående forfall, deres egen konkrete stemme der tingene og strukturene får framtre i sin egen råde og dynamiske estetikk. Krigsminner innehar i seg selv en estetisk verdi som fremmer undring, refleksjon, forbløffelse, nysgjerrighet og emosjon. Samtidig skaper en slik kontekst en mulighet for å oppleve et fritt kulturminnelandskap som ikke er forhåndstolket og satt, og man kan påtreffte krigsminnene i sin opprinnelige kontekst og man tar deres estetikk og etikk på alvor. Den enslige ovnen i Mallnitz, som har stått i den samme strukturen siden 1945 (figur 2, figur 5), trenger ingen ekstra forklaring, den trenger ikke å bli tilrettelagt, den trenger ikke noe form for iscenesettelse. Den har i sin egenskap av å være nettopp det den er; en sterk opplevelsesverdi, den vekker i sin skjeve og uavklarte tilstand

trolig langt mer undring, refleksjon, forbløffelse, gjenkjennelse, nysgjerrighet og emosjon enn om den var tillagt og underlagt en forhåndstolket kontekst. Dette gjelder alle de andre små og store tingene og strukturene i Mallnitz, Gastein, Kitzbühel og Spittal, som sammen med sin frie kontekst er med på å forsterke denne opplevelsesverdien. Ved å endre på betingelsesrammene og ta tingene og strukturenes livsløp på alvor, skapes en helhetlig kontekst som er med på å etablere en opplevelsverdi som ikke er ferdig-tolket, og dermed også med på å skape ufrivillige og direkte reaksjoner.

Et annet viktig moment med dette er at man ikke låser seg til en fastsatt fortid og separerer fortiden og samtiden. Järämä blir et låst øyeblikk i tiden med fokus på en fortidig hendelse på bekostning av tingenes og strukturenes pågående prosess. I Norddalen har man ennå muligheten til å skape en opplevelsverdi som er lagt på krigsminnenes premisser, som en erkjennelse både av den historiske tilknyttingen og verdien, men også som noe pågående og aktivt. Kulturminnevernet må åpne opp for en forståelse av tiden tilknyttet kulturminner som noe pågående, og ikke bare som avsluttet. Særlig viktig er det å omdanne kulturminneparadigmet som anser det som en oppgave å stoppe enhver form for forfall (Pétursdóttir og Olsen 2014b:4989; Burström 2015:41), og heller ta inn over seg de estetiske verdiene til krigsminnene. Evighetsperspektivet må avvikles til fordel for en erkjennelse av at alt, inkludert oss selv, enten vi er der eller ikke – forvitrer og blir borte. Den naturlige og palliative bevaringsformen diskriminerer ikke, og inkluderer de ødelagte, stygge og uønskede elementene (jf. DeSilvey 2014:87-88).

Dette fører over til et annet aspekt som blir vektlagt innenfor kulturminneforvaltningen, nemlig istandsetting/gjenbruk og bruksverdi, som også er konstruert for å forhindre forfallet. Riksantikvaren og Miljøverndepartementet fremlegger istandsetting og gjenbruk som viktige elementer for å konstituere krigsminner og kulturminner opp mot vern (Riksantikvaren 2015a, 2015c, 2015d, 2015e). Tankegodset er blant annet å hindre forfall, forebygge tap,

oppmuntre til vedlikehold og gjenbruk av kulturminner. Særlig problematisk blir en slik vinkling da det i utgangspunktet skal forhindre krigsminnenes definerende kvaliteter – deres forfall og pågående ruinering. Ved å hindre eller «forebygge» krigsminnenes fremste egenskap, hindrer og påvirker man også hvordan vi opplever og reagerer på krigens ruiner (Pétursdóttir 2012; Burström 2015:38). I dette ligger også en materiell korreksjon av vår forståelse av historien som noe progressivt. Det er nettopp dette som menes med at krigen aldri har forlatt oss, for midt i Norddalen ligger krigen ennå tilstede i landskapet, på tross av at soldatene, fangene og ideologien er borte.

Et av problemene med å forsøke å vedlikeholde kulturminner er at man skaper en tilnærmet enhetskultur der man følger faste forskrifter for å bevare og «produsere» kulturminner – man står i fare for å fjerne diversiteten. I en slik kontekst kan man jo spørre seg hvem man egentlig tilrettelegger kulturminnene for? Hvordan skal slike retningslinjer gjennomføres i Norddalen? Hvordan istandsetter man egentlig et krigsminne, hva skal man sette det i stand *til*, og hva er egentlig *bruksverdien* til et krigsminne? Hvordan skal man *vedlikeholde* krigsminnene for å oppnå en standard – og hvilken *standard* er det man skal oppnå? Det er i denne stadige, og etter hvert hyppigere, restaureringszyklusen som Olivier argumenterer for til slutt vil skape en fordreining som vil lede til strukturene og tingenes re-konstruksjon og re-kondisjonering, som vil resultere i hybride konstruksjoner. Til slutt vil de opprinnelige elementene være byttet ut, og man har ironisk nok fjernet det man ønsker å bevare gjennom denne prosessen (Olivier 2001:183). Slike retningslinjer, som i sin «iver» etter å bevare og beholde et ideelt punkt i tiden ved like, kanskje like mye distanserer seg fra målet. Dette kommer klart frem ved Järämä, der man har skapt en kunstig tilstand gjennom å blande sammen det kontekstuelle med de pålagte elementene – man har slik sett forsøkt å istandsette krigsminnene for gjenbruk. Men dette er på bekostning av krigsminnenes egenhet og affektive egenskaper, de har fjernet det Pétursdóttir og Olsen definerer

Figur 6. Den naturlige bevaringsformen har skapt en unik sammenblanding av natur og kultur i Norddalen. Foto: Ingar Figenschau, Universitetet i Tromsø.

som ruinenes progressivitet og aktive narrative egenskaper (Pétursdóttir og Olsen 2014b:4987) – egenskaper som er grunnleggende nettopp for hvordan vi kan oppleve den «lille historien».

Det er en slående kontrast mellom krigsminnenes neglisjerte status og deres ofte i øyenfallende fremtoning. Andre steder, som i Gastein, kan de fremstå som ustrukurerte og ukontrollerte i våre øyne, men inneha en velbevart sammenblanding av kultur og natur. De er faktisk ivaretatt gjennom den (u)naturlige symbiosen som har oppstått, og gjennom deres egenhet og «annerledeshet» fremstår de som naturlig bevart (jf. Edensor 2005:16; Pétursdóttir og Olsen 2014b:4989). I denne egenskaffede ivaretagelsen ligger også kimen til en potensiell fremtidig erindring – en erindring som ikke nødvendigvis er villet. Den naturlige bevaringen tilbyr oss en unik mulighet til å oppleve krigsminnene på en direkte, intim og usensurert måte, og gjennom

vår «oppdagelsesferd» kan vi støte på ting og elementer som utløser ufrivillige erindringer – piggråd, rester etter en sko eller andre «fremmedelementer». Naturen og tingene skaper sin egen tilretteleggelse, nærmest som en landskapelig iscenesettelse, som i møte med oss åpner for erindring, refleksjon, nysgjerrighet og undring. Her ligger styrken til Norddalens krigsminner, der den naturlige bevaringsformen har tatt vare på og vokst sammen med de forhenværende fremmede elementene. Og kanskje er det i en slik kontekst at vi best kan oppleve krigsminnene, tingene og de uavklarte minnene – de har klart seg fint uten vår innblanding og de vil mest sannsynlig overleve flere generasjoners nysgjerrighet uten å måtte stå til rette for å definere og utagere noen form for bruksverdi eller «ressurs». Vi kan heller se på dem som delvis fysiske bevis for fortidige hendelser, hendelser som har passert, men som har etterlatt seg ting og strukturer som ennå

Figur 7. De affektive og særegne aspektene til ting er i et stort mangfold i Norddalen. Sykkel fra fangeleiren Spittal.
Foto: Ingar Figenschau, Universitetet i Tromsø.

lever i beste velgående. Å forsøke å temme slike dissonerende kulturminner, underlegge dem krav og retningslinjer som i all hovedsak renser dem for sin pågående tilstedeværelse, er å trivialisere dem for det de er.

Avslutning

Innledningsvis var jeg inne på krigsminnenes og de moderne ruiners tvetydighet, hvor de ofte tolkes til å være både «reint» skrot og verneverdig «skrot». Selv om man nå har nominert krigsminner som blivende kulturminner, viser det seg at grunntanken om å verne slike mørke minner i seg selv er begrunnet i en omtanke for å fortsatt ha dem fysisk tilstede i landskapet. Problemet, slik jeg ser det, ligger i utførelsen av vernet, da det kommer med en god del forbehold. Med vekt på Riksantikvarens utspill tilknyttet både krigens- og kulturminnenes «ve og vel», med sammenligningsgrunnlag i Järämä, har jeg forsøkt å knytte disse opp mot en fremtidig fredning av Norddalens krigsminner. Hovedspørsmålet har vært om krigsminnene egentlig

tjener på et slikt vern, og om deres affektive potensiale blir omskrevet i overgangen til å bli eksplisitte kulturminner.

Nomenklaturet tilknyttet kulturminnene kretser om verdiskapning og fortidige hendelser som vi ønsker å betrakte gjennom et fastsatt punkt i tiden. Premissene for en slik verdiskapning, der man ønsker å styrke kvalitetene og verdiene som kan knyttes til kulturminnene og landskapet, er i seg selv et godt utgangspunkt – det argumenteres nettopp for at slike fysiske minner genererer særpreg og egenart. Problemet ligger i forståelsen av fortiden når den forankres i kulturminneforvaltningen, der man overser tingene og strukturene som tilstedeværende og pågående, og man anser tidsperspektivet som sekvensert og passert. Ting og strukturer blir renset, restaurert og frosset for å representere en spesifikt datidig hendelse. Mantraet er å «forvalte det fysiske miljøet», ofte gjennom istandsettelse, tilretteleggelse og gjenbruk. I dette ligger en diskriminering av tingenes og strukturenes pågående egenhet og livsløp – de er hverken opphørte eller avsluttede hendelser. De affektive og

særegne aspektene til ting; en skjev og rusten ovn i Mallnitz, taubanestolen ved Kitzbühel som nærmest venter på å bli satt på kabelen igjen, de mange dekningsrommene som langsomt avdekker sine materielle lag og som vokser seg større ved å spre sine elementer ut i omgivelsene, de prefabrikkerte buesperrene som ligger pent stablet som om de nylig var lagt ned, eller de sterkt forvitrede restene etter et finnlandstelt som har rast sammen mot et fiktivt senter. De er alle pågående prosesser og utvikler seg i et eget tempo, danner nye konstellasjoner og innehar ingen regi eller konsensus om hvordan de skal leve videre. Det er nettopp denne stemmen jeg vil argumentere for vil forsvinne i Norddalen hvis man skal underlegge det et ordinært vern, et vern som tar sikte på å forme disse krigsminnene til «verdiladede» og tilrettelagde kulturminner som representanter for en svunnen tid – som kulturelle representanter. En slik «klam» omfavnelser vil ikke tjene krigsminnene, det vil fjerne en kompleksitet som er tinglig basert, det vil skape en statisk forståelse av tid – og da er det kanskje bedre å la krigsminnene være – akkurat der de er – og blir.

Takk

Takk til min veileder Bjørnar Olsen som har bidratt med konstruktive tanker og ideer rundt artikkelen, og har kommet med gode innspill på vinkling, språk og korrektur. Kommentarene har vært uvurderlige for videre progresjon og arbeid. Jeg har også fått låne bildemateriale fra Järämä, Finland, av ham.

Takk til min biveileder Gørill Nilsen som har lest igjennom og kommet med gode kommentarer, språkvask og innspill på innhold. Særlig har kommentarene og innspillene rundt forvaltningen vært hjelpsomme.

Takk til min medstipendiat Stein Farstadvoll som har bidratt med diskusjoner og samtaler både av generell art, men også spesifikt rundt tematikken som er tatt opp i artikkelen.

Takk til Dag-Magnus Andreassen, Troms fylkeskommune, og Anders Hesjedal, NIKU,

som villig har delt bilder, informasjon og registreringer som er gjort i området.

Summary

War remains as cultural heritage:

Norddalen in Troms County, Norway, is today a relatively secluded valley, but within grim and dark winter months in 1944-1945 war crimes were taken place under the direction of Nazi ideology and about 150 Russian prisoners of war lost their lives under the hand of the Third Reich. In the aftermath of the postwar period the valley and its nature has reclaimed and grown together with the remains of war, somewhat hidden from the public eye. Even today, this area is abundant in war remains, but have until recent received little attention from academia or heritage. While long "forgotten", as subjects of a difficult and often overlooked history, these and other remains of war are today in the process of being included in the category of cultural heritage, and as such of significance in a local and national historical sense.

This article looks at which factors comes into play in the transformation of the war remains, from being actively forgotten and omitted from an official, and in many ways canonized recollection, to be incorporated and categorized along with conventional cultural heritage. An important concern of this article is to critically scrutinize the transformation and transition from war remains to becoming heritage. Based on The Directorate of Cultural Heritage conservation strategies and The Ministry of Environment initiatives around war remains and cultural monuments, it is looked at the consequences of a possible protection. One of the main questions is whether and if protection will benefit war remains, or whether their incorporation into a category of cultural heritage will transform and waive them their individuality, character, value, existential dynamics and peculiar significance. Will a transition from being war remains to become heritage be at the expense of the structures and the things peculiarity and temporality?

Referanser

- Arendt, H. 1976 *The Origins of Totalitarianism*. Houghton Mifflin Harcourt Publishing Company, New York.
- Bangstad, T. R. 2014 *Defamiliarization, Conflict and Authenticity: Industrial Heritage and the Problem of Representation*. Upublisert doktorgradsavhandling. Norwegian University of Science and Technology, Trondheim.
- Blythe, J. D. M. 1955. The War in Arctic Europe, 1941-45. *Polar Record* 7(49): 278-301.
- Buchli, V. og G. Lucas. 2001 The absent present. Archaeologies of the contemporary past. I *Archaeologies of the Contemporary Past*. V. Buchli & G. Lucas (red.), s. 3-18. Routledge, London.
- Burström, M. 2015 *Skårvor av 1900-tal. Arkeologiska essäer*. Nordic Academic Press, Lund.
- DeSilvey, C. 2014 Palliative curation. Art and entropy on Orford Ness. I *Ruin Memories. Materialities, Aesthetics and the Archaeology of the Recent Past*, B. Olsen og Þ. Pétursdóttir (red.), s. 79-91. I *Archaeological Orientations*, G. Lucas og C. Witmore (red.). Routledge, London & New York.
- Drageset, A., A. M. Haugen og A. Hesjedal 2010 *Arkeologiske undersøkelser i 2010 i forbindelse med Kv420 kraftlinje Balsfjord Hammerfest. Registreringer langs traseen i Troms: Balsfjord, Storfjord, Gaivuotna/ Kåfjord, Nordreisa og Kvænangen kommuner*. Befaringsrapport Kulturretaten - 2010. Troms fylkeskommune.
- Edensor, T. 2005 *Industrial Ruins. Space, Aesthetics and Materiality*. Berg, Oxford.
- Emberland, T. og M. Kott 2013 *Himmlers Norge. Nordmenn i det storgermanske prosjekt*. Aschehoug Dokumentar, Oslo.
- Fjermeros, H. 2013 *Med lik i lasten. Operasjon Asfalt - de sovjetiske massegravene skjebne i Norge*. Scandinavian Academic Press, Oslo.
- Fossum, F. 2014 Den tyske Lyngelinja. I *Krigen i Storfjord. Mord, mytteri, krigsforbrytelser*, T. Figenschau (red.), s. 43-60. Tekst & Cetera, Signaldalen.
- González-Ruibal, A. 2008 Time To Destroy: An Archaeology of Supermodernity. *Current Anthropology* 49(2):247-279.
- Gyllenhaal, L. og J. F. Gebhardt. 2001 *Slaget om Nordkalotten*. Historiska Media, Lund.
- Harrison, R. 2013 *Heritage. Critical Approaches*. Routledge, London & New York.
- Harrison, R. og J. Schofield 2010 *After Modernity. Archaeological Approaches to the Contemporary Past*. Oxford University Press, Oxford.
- Herva, V.-P. 2014 Haunting Heritage in an Enchanted Land: Magic, Materiality and Second World War German Material Heritage in Finnish Lapland. *Journal of Contemporary Archaeology* 1(2): 297-321.
- Hesjedal, A. og D.-M. Andreassen 2015 *Kulturminneundersøkelser i 2015, Krigsminnelandskap Troms. Registreringer langs Lyngelinja i Storfjord kommune*. Upublisert rapport. Befaringsrapport Kulturretaten - 2015. Troms fylkeskommune.
- Järämä 2016 A monument to military history amidst the fells of Lapland. Elektronisk dokument. Tilgjengelig fra [Besøkt 08.02.16].
- Jaklin, A. 2006 *Nordfronten. Hitlers skjebneområde*. Gyldendal, Trondheim.
- Jasinski, M. E. 2010 Andre verdenskrig og vår erindring - smertefull kulturarv i et nytt perspektiv. I *Gammelt frå Fræna* 2010, A. H. Helseth, H. S. Farstad, S. Farstadvoll, A. Hammerøy, L. G. Hostad, O. Pedersen, M. Stavik og H. Hestad (red.), s. 14-26. Fræna Trykk, Fræna.
- Jenney, E. R. 2014 [1945] Undersøkelser av krigsforbrytelser i Skibotn- og Kvesmenes-området. Utdrag av uformell rapport av E. Ross Jenney. Fra The National Archives, London. I *Krigen i Storfjord. Mord, mytteri, krigsforbrytelser*, T. Figenschau (red.), s. 144-155. Tekst & Cetera, Signaldalen.
- Kobialka, D. 2014 Let Heritage Die! The Ruins of Trams at Depot No. 5 in Wrocław, Poland. *Journal of Contemporary Archaeology* 1(2): 351-368.
- Lund, G. 2014 [1982] Tyske krigsforbrytelser i Storfjord: Dødsleiren i Kittdalen. I *Krigen i Storfjord. Mord, mytteri, krigsforbrytelser*, T. Figenschau (red.), s. 70-84. Tekst & Cetera, Signaldalen.
- Lunde, H. I. 2014 Tyskernes Lyngestilling. En del av krigshistorien i Norge. I *Krigen i Storfjord. Mord, mytteri, krigsforbrytelser*, T. Figenschau (red.), s. 61-69. Tekst & Cetera, Signaldalen.
- St. mld. nr 35 (2012-2013) Framtid med fotfeste. Det kongelige miljøverndepartement.
- Myrvoll, E. R. 2012 *I vårt bilde? Landskap og kulturminner, verdi og forvaltning*. Upublisert doktorgradsavhandling. Universitetet i Tromsø. Tromsø.
- Olivier, L. 2001 The archaeology of the contemporary past. I *Archaeologies of the Contemporary Past*, V. Buchli og G. Lucas (red.), s. 175-188. Routledge, London.
- Olivier, L. 2011 The Dark Abyss of Time. Archaeology and Memory. I *Archaeology in Society*, I. Hodder, R. W. Preucel og L. Silverman (red.), s. xx-xx. Rowman & Littlefield, London.
- Olsen, B., M. Shanks, T. Webmoor og C. Witmore 2012 *Archaeology. The discipline of Things*. University of California Press, Berkeley.
- Pétursdóttir, Þ. 2012 Concrete matters: Ruins of modernity and the things called heritage. *Journal of Social Archaeology* 13(1):31-53.
- Pétursdóttir, Þ. 2013 *Concrete Matters. Towards an Archaeology of Things*. Upublisert doktorgradsavhandling. The Arctic University of Norway, Tromsø.
- Pétursdóttir, Þ. og B. Olsen 2014a An archaeology of ruins. I *Ruin Memories. Materialities, Aesthetics and the Archaeology of the Recent Past*, Þ. Pétursdóttir og B. Olsen (red.), s. 3-30. I *Archaeological orientations*, G. Lucas og C. Witmore (red.). Routledge, London & New York.

- Pétursdóttir, Þ. og B. Olsen 2014b Modern ruins: remembrance, resistance and ruin value. I *Encyclopedia of Global Archaeology: Archaeology of the Recent Past*, C. Smith (red.), s. 4983-4994. Springer Reference, New York.
- Riksantikvaren. 2015a Fredningsstrategi mot 2020 for kulturminneforvaltningen. Elektronisk dokument. Tilgjengelig fra: <http://www.riksantikvaren.no/Fredning/Fredningsstrategi-mot-20202> [besøkt 08.02.16]
- Riksantikvaren. 2015b Fredningsstrategi mot 2020 for kulturminneforvaltningen. Vedlegg 1: Prioriterte tema til Fredningsstrategien - bakgrunnsnotat. Elektronisk dokument. https://brage.bibsys.no/xmlui/bitstream/handle/11250/285158/Fredningsstrategien_vedlegg_1.pdf?sequence=2&isAllowed=y [besøkt 11.02.2016]
- Riksantikvaren. 2015c Informasjonsark. Krigens kulturminner. Elektronisk dokument. Tilgjengelig fra: http://brage.bibsys.no/xmlui/bitstream/handle/11250/2360566/1/Krigens%20kulturminner_informasjonsark.pdf [besøkt 08.02.16]
- Riksantikvaren. 2015d Vedlegg 2: Fredningarbeid i praksis. Elektronisk dokument. Tilgjengelig fra: <http://www.riksantikvaren.no/Fredning/Fredningsstrategi-mot-20202> [Besøkt 09.02.16]
- Riksantikvaren. 2015e Verdisetting og verdivektning av kulturminner. Elektronisk dokument. Tilgjengelig fra: http://brage.bibsys.no/xmlui/bitstream/handle/11250/175723/1/Feltveileder_lokal_registrering.pdf [Besøkt 09.02.2016]
- Rowlands, M. 2002 Heritage and cultural property. I *The Material Culture Reader*, V. Buchli (red.), s. 105-114. Berg, Oxford.
- Schofield, J. 2005 Combat Archaeology. Material Culture and Modern Conflict. I *Duckworth Debates in Archaeology*, R. Hodges (red.), s. xx-xx. Gerald Duckworth & Co. Ltd.
- Seitsonen, O. og V.-P. Herva 2013 Forgotten in the Wilderness: WWII German PoW Camps in Finnish Lapland. I *Archaeologies of Internment*, A. Myers og G. Moshenska (red.), s. 171-190. I *One World Archaeology*, H. Burke, G. Cooney og G. Politis (red.). Springer, New York/London.
- Shanks, M. 1998 The life of an artefact in an interpretive archaeology. *Fennoscandia archaeologica* XV:15-30.
- Soleim, M. N. 2009 *Sovjetiske krigsfanger i Norge 1941-1945. Antall, organisering og repatriering*. Scandinavian Academic Press/Spartacus, Oslo.
- Westrheim, H. 1978 *Landet de brente. Tvangsevakueringen av Finnmark og Nord-Troms høsten 1944*. Nordnorsk Forfatterlag - Tiden Norsk Forlag, Oslo.

PRIMITIVE-TIDER.COM

ISSN 1501-0430

PRIS KR. 200,-